

مؤلفه‌های تصویر هنری در قرآن

دکتر سیدحسین سیدی*

چکیده

متون دینی، متون ادبی ویژه‌ای هستند و برای تأثیر بر مخاطب، از اسلوب خاص و ساختار زبانی شعرگونه بهره می‌گیرند. قرآن کریم به مثابه‌ی یک متن ادبی، در شیوه‌ی بیان سازوکارهای زبان ادبی را به کار بسته است. یکی از این سازوکارها تصویر هنری است که مقاله‌ی حاضر به مؤلفه‌های آن در قرآن می‌پردازد. تصویر هنری یعنی ایجاد هماهنگی و تناسب میان اندیشه و سبک یا زبان و احساس، تصویر موجب نبیین یک مفهوم ذهن یا انتزاعی برای مخاطب می‌گردد. تصویر یکی از مهم‌ترین روابط در واژگان متن است.

واژه‌های کلیدی: ۱- قرآن ۲- تصویر ۳- سبک

۱. پیشینه‌ی پژوهش

پژوهش در باب ساخت زبانی قرآن کریم و بررسی جنبه‌های زیباشناختی آن را قرآن‌پژوهان مسلمان از قرن دوم آغاز کردند. بررسی مجازها، تشبیهات، استعاره‌ها و زبان قرآن از دغدغه‌های مسلمانان قرن‌های نخست اسلامی بوده است. آثاری چون *معانی القرآن* از فراء، *تأویل القرآن* از ابو عبیده و بررسی جنبه‌های بیانی اعجاز در آثاری چون *النکت فی اعجاز القرآن* از خطابی، *اعجاز القرآن* از رمانی، *دلایل الاعجاز* از جرجانی نمونه‌هایی از این تلاش است. مفسرانی چون زمخشری در *الکشاف* و دیگر قرآن‌پژوهان نیز کوشیده‌اند به جنبه‌های زیباشناختی این متن شگفت بپردازند. در آثار گذشتگان، هرچند از تصویر هنری نامی برده نشده است، بررسی دیگر جنبه‌های زیباشناختی قرآن، گواه رویکرد آنان به متن از جنبه‌ی زیباشناختی و بررسی تصاویر هنری در آن است.

حقیقت، مجاز، ترادف، تضاد، مقابله، جناس و دیگر ابزار هنری بهره می‌گیرد» (۱۵، ص: ۹۹).

۲. تصویر در قرآن

گفتم قرآن متنی ادبی است که ساز و کارهای زبان عربی را به کار بسته است. این که قرآن از کدام گونه از انواع ادبی است، باید گفت که قرآن نثر فنی است. «چون اصل کلام، نثر است نه شعر، و نثر هم از شعر برتر است؛ زیرا کتاب‌های مقدس همه به نثر نازل شده‌اند و وحدت در آن آشکار و از تکلف به دور است» (۵، ص: ۱۱۵). بنابراین نباید از سر ابهام‌گویی گفت «قرآن نه شعر است، نه نثر»؛ بلکه قرآن نثر است، هرچند «قافیه‌ی آیات آن بس قوی و تکان دهنده است» (۷، ص: ۷۷). «قرآن نه تنها به خاطر این که خالی از وزن و قافیه است، شعر نیست، بلکه برخلاف نثر قبل و بعد از اسلام، از شعر موزون هم خالی است» (۱۸، صص: ۴۵-۴۶). تصویر هنری در قرآن با توجه به مواد، میانی و طبیعت آن، کارکرد ویژه‌ای دارد. به عبارت دیگر، تصویر هنری در قرآن از بافت آن جدا نیست. تصویر در قرآن برای تصویر نیست؛ بلکه تصویر در خدمت بیان اندیشه‌ی دینی است. مؤلفه‌های تصویر هنری در قرآن با آن چه که در مکتب هنر برای هنر است، متفاوت می‌باشد. از جمله مؤلفه‌های تصویر هنری در قرآن، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- مهم‌ترین مؤلفه‌ی تصویر قرآنی، اندیشه‌ی دینی است؛ یعنی تصویر در قرآن، ابزاری است برای بیان اغراض دینی. تصویر قرآنی تنها به قصد تصویرپردازی نیست، بلکه در خدمت اهداف دینی، تربیتی و اخلاقی است.

۲- مؤلفه‌ی بعدی «واقعیت» است. واقعیت گاهی حوادثی هستند که هنگام نزول واقع شده‌اند و گاه قصه‌اند. تصویر قرآنی جمع بین حقیقت و هنر است. تصویر قرآنی برخلاف تصویر در ادبیات، بازنمای حقیقت است و حقیقت و جنبه‌ی هنری در تصویرهای آن وجود دارد.

۳- مؤلفه‌ی سوم «خیال» است. تصویر قرآنی تحریک‌کننده‌ی خیال مخاطب است تا معنا را از طریق حس و وجدان و اندیشه و احساس دریابد. مراد از خیال، مقوله‌ای ادبی است که در ادبیات، برای ایجاد انگیزش در احساس و توجه به موضوع، از آن بهره گرفته می‌شود و از آن جایی که قرآن یک متن ادبی است از این عنصر بهره‌ها گرفته است.

۴- مؤلفه‌ی چهارم «عاطفه» است. تصویر بدون عاطفه ارزش ندارد. تصویر در قرآن در تأثیر بر مخاطب در اوج است، چون احساس دینی و شعور انسانی را با هم تحریک می‌کند. قرآن کریم برای تأثیرگذاری معنا بر جان و دل مخاطب، از سازوکارهایی در بیان استفاده می‌کند که یکی از آن‌ها عنصر عاطفه است.

گردد که «قال ربّ انی و هن منّی العظیم» احساس می‌شود که مثل وزن شعر دچار سکنه شده است؛ ولی در این وضعیت، با «آئی» در صدر فقره، توازن می‌یابد، یعنی «قال ربّ آئی» و «وهن العظیم منّی».

نتیجه این‌که قرآن کریم به مثابه یک متن فاخر از سازوکارهای یک متن بهره‌ی فراوان جسته است. یکی از این سازوکارها، تصویر پردازی است که این شیوه بیشتر برای عینی نمودن و ملموس کردن مفاهیم ذهنی و انتزاعی به کار می‌آید. قرآن کریم از این کارکرد ادبی متن توانسته است مفاهیم و معانی را به زیباترین شکل برای مخاطب به تصویر کشد.

۳. فرجام سخن

نتیجه این‌که قرآن کریم، به عنوان متنی ادبی، در راستای هدفی متعالی، که همان هدایت و تربیت و رسیدن به حقیقت است، کوشیده است از تمام توانمندی‌های زبان عربی، ولی برتر و فراتر از ساختار زبان عربی بهره گیرد. لذا زبان ادبی و فصیح و استوار این کتاب آسمانی از همان آغاز نزول مورد توجه مسلمانان و حتی غیرمسلمانان قرار گرفته است و در این زبان شیوا، تصویر هنری یکی از مهم‌ترین ابزارهای تأثیرگذاری بوده است.

یادداشت‌ها

۱- image	۲- imagism	۳- communication
۴- personification	۵- synesthesid	۶- onomatopoid
۷- rhythm	۸- sounds	۹- musicality

منابع

* قرآن مجید.

۱. ابن اثیر ضیاء الدین، (بی تا)، *المثل السائر*، تحقیق محمد محی الدین عبدالحمید، مصر: مکتبه مصطفی البابی.
۲. ابن جیبی، عثمان، (۱۹۵۲)، *الخصائص*، تحقیق محمدعلی النجار، قاهره: دارالمعارف.
۳. احمد الراغب، عبدالسلام، (۲۰۰۱)، *وظیفه الصورة الفنیة فی القرآن الکریم*، قاهره: فُصّلت للدراسات و الترجمة.
۴. ادونیس، احمدعلی سعید، (۱۹۸۵)، *الشعریه العربیه*، بیروت: دارالآداب.
۵. البهبهتی عقیف، (۱۹۸۷)، *فلسفه الفن عند التوحیدی*، دمشق: دارالفکر.

۱۱۶ فصلنامه اندیشه دینی دانشگاه شیراز

۶. بدوی، احمد، (بی تا)، *من بلاغه القرآن*، مصر: مکتبه نهضته، الطبعة الثانية.
۷. بورکهارت، تیتوس، (۱۳۷۶)، *مبانی هنر معنوی*، تهران: حوزه هنری، چاپ دوم.
۸. جرجانی، عبدالقاهر، (۱۹۸۷)، *دلایل الاعجاز*، تحقیق محمد رشید رضا، بیروت: دارالمعرفه.
۹. حاجظ، (۱۳۵۶)، *الحيوان*، تحقیق عبدالسلام هارون، قاهره: مطبعه الحلبي.
۱۰. رضایی، عربعلی، (۱۳۸۲)، *واژگان توصیفی ادبیات*، تهران: فرهنگ معاصر.
۱۱. سید قطب، (بی تا)، *التصوير الفني في القرآن*، بیروت: دارالشروق.
۱۲. شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۷۰)، *صور خیال در شعر پارسی*، تهران: انتشارات آگه، چاپ چهارم.
۱۳. شفیعی کدکنی، محمدرضا، (۱۳۸۴)، *موسیقی شعر*، تهران: انتشارات آگه، چاپ هشتم.
۱۴. الصباغ، محمد، (۱۹۸۳)، *التصوير الفني في الحديث النبوي*، بیروت: المکتب الاسلامی.
۱۵. الضائع، عبدالله، (۱۹۹۹)، *الخطاب الشعري الحدائوي و الصورة الفنية*، بیروت: المركز الثقافي العربي.
۱۶. علی الصغیر، محمدحسین، (۱۹۹۹)، *نظریه النقد العربي*، بیروت: دارالمورخ العربي.
۱۷. فراستخواه، مسعود، (۱۳۷۶)، *زبان قرآن*، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
۱۸. مبارک زکی، (بی تا)، *النثر الفني في القرن الرابع*، بیروت: المکتبه العصريه.
۱۹. مختار عمر احمد، (۱۹۷۱)، *البحث اللغوي عند العرب*، مصر: دارالمعارف.
۲۰. هاسپرز، جان و اسکرانتن، راجر، (۱۳۷۹)، *فلسفه هنر و زیبایی شناسی*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: دانشگاه تهران.
۲۱. هگل، فردریش گئورک، (۱۳۶۴)، *مقدمه بر زیباشناسی*، ترجمه محمود عبادیان، تهران: نشر آوازه.
۲۲. یاسوف، احمد، (۱۹۹۴)، *جماليات المفردة القرآنية*، دمشق: دارالمکتبی.

فصلنامه

اندیشه‌های سید

مجله علمی - پژوهشی
فلسفه و کلام

۲۷

تابستان ۸۷

بخش الهیات و معارف اسلامی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی

- بررسی تطبیقی آرای ابن سینا و ساموئل کالریج در مورد تمایز میان خیال و تخیل
دکتر حسن بلخاری قهی
- بداهت نقد و بررسی نظریه‌های اندیشمندان مسلمان
دکتر نوریه ریاضی
- بررسی تطبیقی دیدگاه‌های امام محمدغزالی و نل نادینگر
دکتر صمد موحد دکتر خسرو باقری احمد سلحشوری
- سنت ارسطویی در فلسفه اخلاق غرب: دیدگاه‌های مکابینتایر
قدرت‌اله قربانی
- طرحی نو در طبقه‌بندی اسمای الهی و ارتباط بین آنها
مهدی افتخار
- مؤلفه‌های تصویر هنری در قرآن
دکتر سید حسین سیدی
- مفاهیم دکارتی و تعهد اخلاقی
دکتر شاپور اعتماد